

שער ראשון: עקרונות זכות היוצרים

[=תרל"ט]. הסייג היה שלא ימכור המדפיס 'לשום מקום אשר תחת מלכות עסטרייך [=אוסטריה] יר"ה [=ירושם הודה]'. ומאחר שהופיעו הספרים אף במלכות אוסטריה, מודיע המחבר, כי הספרים המיוכאים לתחום זה – המשהה אותם בתוך ביתו עובר משום 'ואל'⁷⁶ תשכן באהליך עולה, 'והלומד מתוכו הרי הוא עושה "מצוה הבאה בעבירה": 'אמר המחבר, הנה זה איזה שנים אשר בתוכם הדפיס איזה פעמים ידידי הרב הנגיד הישר מו"ה אברהם ניסן זיס מלכוב יצ"ו [=ישמרהו צורו וגואלו] ספרי הנוכחי ברשות ע"פ התנאים אשר כינינו, ומצאתיו נאמן בבריתו. ובחדש כסלו תרל"ד נמצאתי לבקשת הנגיד מו"ה יהושע גרשון מונק מווארשא יצ"ו, ונתתי לו ג"כ רשיון להדפיסו במשך ששה שנים, וג"כ עפ"י התנאים אשר כינינו, והעיקר שלא ימכור מהם לשום מקום אשר תחת מלכות עסטרייך יר"ה, כאשר הוא גם בדפוס בהתחלת הספר, שהדפיס שם כתב הרשיון שלי, שאינו רק בתנאי זה; אולם לא ארכו הימים, והנה ספרי הזה מדפוס שלו, הרבה מאוד הובאו לגבולנו, כתבתי אליו איזה פעמים בשאלה, היתכן? – ולא השיבני דבר, לזאת ראיתי כי טוב להודיע בזה לאחינו בני ישראל, כי ספרי "קיצור ש"ע" כל המובא לגבולנו חוץ מדפוס מהראנ"ז [=מהרב אברהם ניסן זיס] הנ"ל איסורא רבע עלי' [=איסור רובץ עליו], המשהה אותו בתוך ביתו עובר משום "אל תשכן באהלך עולה", והלומד מתוכו הרי הוא עושה "מצוה הבאה בעבירה". משכו וקחו לכם ספרי הנוכחי מדפוס של מהראנ"ז הנ"ל, כי מלבד שהוא המוכח... הנה עד שתלמדו באיסור תלמדו בהיתר ובמצוה מן המוכח... שלמה גאנצפריד'.

הדפסת 'קיצור שולחן ערוך' בניגוד לרצון המחבר

למעשה הוסג גבולו של המחבר, וספריו נדפסו בלא רשותו. בעיתון 'המגיד' נתפרסמה הודעה וזה לשונה⁷⁷: 'אל תשכן באהלך עולה. בשבטי ישראל אודיע, כי ספרי "קיצור שולחן ערוך" אשר ר' נתנאל דוד

שולחן ערוך', המהווה מורה דרך בחיי היום-יום של כל יהודי. ספר זה זכה לתפוצה עצומה עוד בחיי המחבר, ונדפס במהדורות רבות.

⁷⁶ איוב יא, יד.

⁷⁷ המגיד יז, גיליון 25, מיום א' תמוז תרל"ג (25.6.1873), בעמ' 232.

הייל פריין, נשא אשה בגובערניע, ובכפר
הנזכרים, שמה לאה נחמה בת שמואל
נחום אבראמסקי. ה' אתה רק חצי
שנה — ואחרי זה גנב את הכשטיה כסף
ושטרוה מביה חותנו ברח ואיננו וזה שלשה
שנים לא נשמע ממנו. ובכן המצוה על כל
אחד אולי יפגשו באיזו עיר להודיע זאת
,,להמגיד" אולי בזה תושע העגונה והעלובה
ואולי יכריחוהו בני ישראל שישלח גט פטורין
לרעייתו. קומתו יותר מבינני, שערותיו שחורות
ומסלסלים, פניו מראה שחור, זקנו אם לא
גלחו שחור, וסימן מובהק עליו במקום אחד
לא יחזיק את ראשו אף רגעים אחדים רק
הולכת אצלו כמכונה מאשין יתנענע לימין
ושמאל ברגעים אחדים, יודע ומבין לשון
עברי, רוססיש אשכנזי אף מעט צרפתית ומעט
ענגליז, בגעאגראפיע לו שם ויד.
נחום אבראמסקי.

אל תשכן באהלך עולה.

בשבטי ישראל אודיע כי ספרי קיצור שלחן
ערוך אשר ר' נהנאל דוד זיסבערג הדפיסו
בווארשויא, הדפיסו שלא ברשות!
והאיסור הן מצד התורה הן מצד דינא
דמלכותא ידוע לכול, והוא רובץ גם על
הקונים ועל כל המסייעים.
גם זאת אודיע כי ר' יעקב עהרענפרייז
כלבוב העתיק ספרי הנ"ל לעברי דייטש
והדפיסו שמה (ג"כ שלא ברשות) וקלקלו
בשיבושים הרבה מאד, תלה בי בוקי סריקי
ונתן מכשול גדול לפני המון עם ה'! לזאת
אבקש מאת כל מרא דאתרא להזהיר את
עם ה' לבלתי יביאוהו אל תוך בתיהם שלא
יכשלו בו ח"ו.

אונגוואר, בחדש סיון תרל"ג.

שלמה גאנצפריד.

הודעתו של ר' שלמה גאנצפריד על הסגת גבולו בהדפסת קיצור
שולחן ערוך. המגיד יז, גיליון 25, א תמוז תרל"ג (25.6.1873).

זיסבערג הדפיסו בווארשויא, הדפיסו שלא ברשותי! והאיסור הן מצד התורה"ק [=התורה הקרושה] הן מצד רינא דמלכותא ידוע לכל, והוא רובץ על כל הקונים ועל כל המסייעים... אונגוואר, בחדש סיון תרל"ג. שלמה גאנצפריד'.

כמו כן נדפס בלא רשותו תרגום ספרו ללשון 'עברי דייטש', כדבריו שם⁷⁸: 'גם זאת אודיע, כי ר' יעקב עהרענפרייז בלכוב העתיק ספרי הנ"ל לעברי דייטש והדפיסו שמה (ג"כ שלא ברשותי), וקלקלו בשבשים הרבה מאד, תלה בי בוקי סריקי ונתן מכשול גדול לפני המון עם ה'! לזאת אבקש מאת כל מרא ראטרא להזהיר את עם ה' לבלתי יביאווהו אל תוך בתייהם שלא יכשלו בו ח"ו'. אמנם לעניין התרגום עיקר טרונייתו הוא על השיבושים שבתרגום, ועל המכשול העלול לצאת מכך.

במהדורת לעמבערג 1867 [=תרכ"ז], של ספרו 'קצור ש"ע' ר"ש גאנצפריד אוסר על תרגום ספרו: 'להרים מכשול מבני עמי הנני אוסר להעתיק ספרי הנוכחי ללשון אשכנז ולהדפיסו'. אלא שגם כאן עיקר מגמתו הוא למנוע שיבושים, ולכן הוא מתיר את האיסור בקבלת הסכמה

⁷⁸ וכבר קדם לכך מעשה כשלוש מאות שנה קודם לכן, בקיצור שולחן ערוך בלאדינו, 'מיזה די איל אלמה', 'שהוא שלחן הפנים', שאלוניקי שכ"ח, שמחברו אוסר 'להעתיקו בכתב הלועזים [כלומר, באותיות לאטיניות], ולא בכתב אשורין] למי שלא ידע, וכמו שהעתיקו הסידורים, משביע אני לו בשמו ית' שלא יעשה כן, יען שלא יקראו בו הגרים... ובכלל השבועה שלא ידפסו אותו בשום עיר איטאליא, לפי שמהפכים בהעתקות דברים הרבה באומרם שהוא נגד להם, ומי שאינו ידע לא ידע שהוא טעות ויטעה'. ואף ספר זה נדפס בויניציה, שלחשים וארבע שנים לאחר מכן, בניגוד לאיסור שהטיל המחבר. ושבע שנים לאחר מכן נדפס קיצורו של הספר אף באותיות לאטיניות. ראה: מ' בניהו, הסכמה ורשות, עמ' 219–222.

וראה שו"ת איגרות משה, יורה דעה, חלק ג, סימן צא, שם אוסר ר' משה פיינשטיין (ראה עליו למעלה, הערה 60) על תרגום פסקיו לאנגלית: 'והוא איסור אף אם היה התרגום ראוי, שבזמננו ליכא [=אין] מי שיכול לומר ולהדפיס פסקים בלא באור ומקורות... וגם נמצא שלא העתיק כראוי ויש כמה דברים בטעותים [=בטעויות] וכמה דברים שגורמים לטעות, שזה עוד גרוע ביותר. וגם להעתיק התשובות ממש פשוט שהוא חסרון גדול ליתן הפסקים לאינשי דעלמא, שאינם חלמידי חכמים, שיבואו לדמות מלתא למלתא [=דבר לדבר], ולכן אני מוחה בכל חוקף שיש למחות'.

שתעיד על נכונות התרגום: 'זולת אם יהיה להמעתיק הסכמה ממני או משני גדולי ישראל שידקדקו ויעידו שנעתק כראוי בלי טעות'.
הסכמות להדפסת ספר 'קיצור שולחן ערוך', בניגוד לרצונו של המחבר, מובאות בהדפסת הספר עם התוספות 'מסגרת השולחן' ו'לחם הפנים', לר' חיים ישעיה הכהן, לובלין תרמ"ח (1888).

בהסכמתו של ר' אברהם רויטענבערג, אב"ר זאוויחוואסט, הוא נזקק לשאלת זכותו של המחבר לאסור על אחרים את הדפסת ספרו. ראשית, הוא מביע דעתו, כי יש בהדפסת הספר עם ההוספות משום השבחת הספר: 'אמנם יען כי המחבר ר' שלמה ז"ל כתב אליו אז דלא ניחא ליה זה, לכן שאל עצתי. לפע"ד [=לפי עניות דעתי] נכון הדבר מאוד להעלותם על מזבח הדפוס שני החיבורים ביחד... ומה גם בדעת כ"ת [=כבוד תורתו] להוסיף הגהות ותקנים... ויהיה עוד זכות להמחבר קיצור שלחן ערוך הנ"ל, ובודאי ניחא ליה עתה כאשר הוא בעלמא דקשוט [=בעולם האמת], כי יהיה זכות הרבים תלוי בו'.

ולהלן הוא כותב: 'והאמנם כי לא אדע מדוע אז לא חפץ בזה [ר"ש גאנצפריד] להיותם נצמדים יחד ספר "מסגרת השולחן" עם ה"קיצור שלחן ערוך". ויכול להיות יען כי יש להמחבר זכות בהדפסת חיבוריו, לכן לא רצה לאבד זכותו, אם יבואו פנים חדשות על ספרו. אמנם אודה ולא אבוש, כי לפע"ד לא אדע על פי הדין למה יש להמחבר הספר הכת הזה לעצור בעד הרוצה להדפיס חיבורו עוד הפעם אחרי אשר מכר חיבוריו אשר הדפיס המחבר בפעם ראשון, ולא יבוא לידי הפסד?⁷⁹

⁷⁹ ולהלן: 'ועיין בחו"מ, סימן רצב, סעיף כ, ובסמ"ע ובש"ך שם, לעניין העתקת ספרים שלא מדעת בעלים, דשרי מטעם "לא יכזו" כו' [ראה למעלה, ליד ציין הערה 27, בתשובתו של ר' יצחק שמלקיש בנקודה זו]; ובאמת יש לדון כזה, אם המחבר ספרים לזכות הרבים הוא בכלל לימוד תורה לרבים, ויהיה מחויב להיות כחנם משום "מה אני כחנם" וכו'. אמנם עיקר מה שיכול להנות הוא משום שכר בטילה בעד העת שעוסק בהדפסת החיבור, והדברים ארוכים [וראה למעלה בתשובת ר' יצחק שמלקיש, שמעיר על כך]; וגם לעניין פסק דין מבואר בש"ע חו"מ סימן כג, דאחרי אשר יצא הפסק דין מתחת יד הדיין, הרי הוא כאיש אחר' [וראיתו זו תמוהה היא]. ובקובץ הפוסקים, חו"מ, סימן ב, עמ' מח, מציינים לפלא 'שמביא בהסכמתו, שהוא תלמידו של הגאון שואל ומשיב ז"ל, ולא הביא דבריו שהמה נגדו'.

וכאן מציע ר' אברהם רויטענבערג יסוד משפטי חדש לזכותו של המחבר. לדעתו, כשם שנאמר שזכות המדפיסים היא מתקנת הקדמונים⁸⁰ להרבות תורה בישראל, 'שלא יהיו נמנעים המדפיסים לעשות הוצאות על הדפסת ספרים פן יסיגו גבולם', כן 'גם הזכות שיש להמחבר הספר, שלא להדפיס בלתי רשותו, הוא ג"כ תקנת הקדמונים מטעם הנ"ל'. ומכאן הוא מגיע לצמצום היקפה של הזכות: 'לכן עתה, כאשר נדפס כמה פעמים הספר "קיצור שלחן ערוך", וגם המחבר ז"ל שבק לן חיים, יוכל כ"ת לצוות להדפיסו כטוב בעיניו, אחרי כי כוונתו רצויה'^{81 82}.

תנאיו של ה'חפץ חיים'

תנאים למתן רשות מטעם המחבר להדפסת חיבוריו אנו מוצאים אצל ר' ישראל מאיר הכהן מראדין, בעל ה'חפץ חיים'⁸³.

התנאי האחד נוגע להדפסת חיבוריו בלא שינוי מכפי שנדפסו על ידו, והתנאי השני – אופייני לאישיותו של בעל ה'חפץ חיים' – שמכל מאה

⁸⁰ ראה על כך בשער שני, פרק שלישי, ליד ציון הערה 55.

⁸¹ בהסכמתו של ר' יהודה ליביש ליכט, אב"ד פיאסק ופשעדאבארז, נזקק אף הוא לשאלת ההדפסה בניגוד לרצונו של המחבר; לדבריו 'אמנם כן, כי עתה, אשר הרב ר' שלמה ז"ל הוא בעולם האמת, ודאי ניחא ליה למלאכת רצונו, כי על ידי זה יהיה זכות לרבים הלומדים בספר זה'.

⁸² ועיין בסוף הספר, בדבריו של מחבר 'מסגרת השולחן' בדבר השמועה, 'שרצון איזה מרפיס להדפיס איזה "מסגרת השולחן" בסגנון אחר על הספר "קיצור שולחן ערוך". והנה ידוע אשר טרחתי הרבה... וגם המדפיסים הנכבדים רק"ק לובלין עשו הרבה להוציא לאור ספר זה בשלימותו... וכעת אם יעמוד אחר ויערב הדברים בעיניו שונים, בין שיהיה לאמיחו או לאו, וכן אם ישמיט דעות הפוסקים שהבאחי, ממילא לא ידעו אחינו בני ישראל אל מי לפנות. וגם להמדפיסים יהיה בזה היוזק גדול ח"ו כידוע. ואם היה עכ"פ עיקר כוונת המדפיסים הנ"ל בזה לשם שמם, היה בזה רק איסור הסגת גבול המדפיסים כנ"ל. אכן ידוע לכל, שיש בזה טעמים אחרים... וראה במהדורה מאוחרת יותר של 'קיצור שולחן ערוך' עם 'מסגרת השולחן' (לובלין, תרנ"א(?); בסוף הספר) את דבריו של בעל 'מסגרת השולחן' על המהדורה שיצאה בינתיים עם 'פאת השולחן'.

⁸³ תקצ"ח? – תרצ"ג (1838–1933). גאון וצדיק. חיבר ספרים רבים בהלכה ובמוסר. מחיבוריו: 'משנה ברורה' על שולחן ערוך אורח חיים, וספרו 'חפץ חיים' על איסור לשון הרע.